

MAXTUMQULI VA TURKMAN-O'ZBEK ADABIY-MADANIY MUHITI

Xudoymurodova Hurriyat Muxiddinova

Termiz davlat universiteti dotsenti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11065194>

Annotatsiya. Ushbu maqolada turkman xalqining iftixori hamda adabiy siymosi Maxtumqulining hayoti, ijodiy faoliyati haqida so'z boradi. Maqolada Maxtumqulining adabiy merosida o'zbek-turkman ellarining qon-qarindoshlik tuyg'ulari tarannum etilgan va turkman xalqining hayoti, orzu-armonlari, milliy an'analari hamda xalq hayotida yuz bergan muhim ijtimoiy-siyosiy hodisalar aks ettirilgan she'rlari tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: Olloh jamoli, turkman xalqi, turkman adabiyoti, xalq og'zaki ijodi, islom va tasavvufiy qarashlar, Ozodiy, Turdi shoir, aytishuv, ahloqiy poklik.

MAKTUMQULI AND TURKMAN-UZBEK LITERARY-CULTURAL ENVIRONMENT

Abstract. This article will talk about the life and creative work of the Turkmen people, as well as the literary figure Makhtumkuli. In the literary heritage of Makhtumkuli, the feelings of blood-kinship of the Uzbek-Turkmen elites were echoed in the article, and the poems of the Turkmen people, whose lives, dreams, national traditions and important socio-political phenomena that occurred in the life of the people were analyzed.

Keywords: Allah jamoli, turkmen people, Turkmen literature, folk oral creativity, islamic and mystical views, Ozodiy, Turdi shoir, recitation, moral purity.

МАКТУМКУЛИ И ТУРКМАНО-УЗБЕКСКАЯ ЛИТЕРАТУРНО-КУЛЬТУРНАЯ СРЕДА

Аннотация. В этой статье рассказывается о гордости туркменского народа, а также о жизни и творческой деятельности литературного деятеля Махтумкули. В статье были проанализированы стихи Махтумкули, в литературном наследии которых воспеты чувства кровного родства узбекско-туркменского народа и отражены жизнь, мечты, национальные традиции туркменского народа, а также важные общественно-политические события, произошедшие в жизни народа.

Ключевые слова: Аллах джамали, туркменский народ, туркменская литература, устное народное творчество, ислам и мистические взгляды, Азади, Турди поэт, айтыш, нравственная чистота.

“Maxtumquli-Firog'iy, nafaqat, turkiy xalqlar, ayni paytda jahon adabiyoti va madaniyati tarixida alohida o'rin egallagan atoqli shoir va mutafakkirdir. Hassos so'z san'atkorining chuqur gumanizm bilan sug'orilgan asarlari mard va matonatli, mehnatkash turkman xalqining ezgu qadriyatlari va oliyjanob fazilatlarini tarannum etishi, hamisha xalq bilan hamdard bo'lishga, turli millat va elatlar o'rtasida o'zaro ahillik va hamjihatlik rishtalarini mustahkamlashga qaratilgan mazmun-mohiyati bilan barchamiz, ayniqsa, yoshlarimiz uchun ibrat namunasi”.

(*Shavkat Miromonovich Mirziyoyev*)

Turkman adabiyoti ham boshqa xalqlar adabiyoti singari xalq og'zaki ijodidan boshlangan.

Turkiy xalqlarning mushtarak adabiy yodgorliklari: “Qo'rqut Ota kitobi”, “Shohsanam va G'arib”, “Sayot va Hamro”, “Layli va Majnun”, “Yusuf va Zulayho” kabi dostonlari turkman

adabiyotida ham o'ziga xos variantlari mavjud. Turkman xalqining orzu-umidlari, alam va iztiroblari uning ertaklari, dostonlari, qo'shiqlarida ifodalangan.

XVIII asr oxiri - XIX asr boshida Andalib, Mullanafas Qozoqberdi o'g'li, Ma'rufiy, Shaydoiy, G'oyibiy, Kamina kabi turkman adabiyotining yirik vakillari ijodida turkman xalqining tili, urf-odatlari, madaniyati, adabiyoti, san'ati umumiylandi. Maxtumquli ijodi esa turkman adabiyotining yorqin sahifasini tashkil etadi.

XVIII asrda turkman shoirlari nazm tilini xalq tiliga yaqinlashtirishgan. Maxtumquli esa turkman adabiyotida yangi yo'nalishni boshlab bergan. Maxtumquli dastlabki ta'limni o'z otasidan olgani ma'lum. So'ng ovul maktabidagi Niyozsolih mulla qo'lida o'qiganligi, tahsil davomida u o'zini har qanday og'ir nazariy masalalarni ham yengil o'zlashtira olishga qodir o'quvchi sifatida namoyon eta bilganligi manbalardan bizga ayon. Maktab tahsilini tugatgach, o'qishini Qiziloyoq ovulidagi Idrisbobo, Buxorodagi Ko'kaldosh, keyinchalik xonlik markazi bo'lmish Xivadagi Sherg'oz madrasalarida davom ettirib, zamonasining fozil kishisi bo'lib yetishdi. O'z mehnati bilan halol rizq topish maqsadida zargarlik hunarini o'rgandi. Maxtumquli hali to'qqiz yoshidanoq qo'lga qalam olib, she'r yozishga tutinganligi e'tiroflidir. To'qqiz yoshida bobosi va otasi izidan borib, xalq yo'lida qo'shiqlar to'qiy boshlaganligi uning kelajakda mukammal badiiy ijod sohibi bo'lishida nihoyatda katta ahamiyatga ega bo'ldi. Shoir ba'zi she'rlarida "Firog'iy" taxallusini qo'llaydi. Afg'oniston, Eron, Hindiston, Ozarbayjon singari mamlakatlar hamda Samarqand, Toshkent, Turkiston kabi bir qancha shaharlarga sayohat qilganligi va asarlarida buni singdira olganligini ma'lum. (Ma'lumki, Sa'diy Sheroziy, Furqat, Muqumiy, Zavqiy ijodida ham sayohat voqealari uchraydi).

Maxtumquli ijodi liro-epik dostonlar g'azal, mumtoz she'riyat yo'lida bitilgan to'rtlik va muxammaslar hamda xalqona ohanglarda yozilgan she'rlaridan iborat. Maxtumqulining ijodi bilan maxsus shug'ullangan mutaxassislarining fikricha, shoir ijodining umumiy hajmi o'n ming misradan ortiqroqni tashkil etadi. Ba'zi manbalarda esa, jumladan, taniqli sharqshunos olim E.Bertelsning yozishicha, Maxtumquli adabiy merosining umumiy miqdori taxminan 16-18 ming misraga yetganligi haqidagi ma'lumotlar o'rinlidir.

Shoirning qator she'rlarida turkman xalqining hayoti, orzu-armonlari, milliy an'analari hamda xalq hayotida yuz bergan muhim ijtimoiy-siyosiy hodisalar aks ettirilganligini sababi Vatan va xalq mavzusi-Maxtumquli she'riyatining o'q ildizini tashkil etadi. "Turkman binosi" she'rinda turkman xalqiga xos g'urur, oriyat, ittifoqlik tuyg'ulari haqida iftixor bilan yozganligi, ayni vaqtda shoir turkmanlardagi bunday ma'naviy sifatlar shakllanishida o'z ijodi va faoliyatining ham o'rni borligini ta'kidlashi, yurt istiqboli uchun qayg'urgan fidoyi vatanparvar sifatida namoyon bo'lishi har bir turkman, yoinki o'zbek, qozoq, tojik qalbida Vatanni sevish tuyg'usini singdiradi.

Qurganim aslida, bilgil, bu zaminning mixidir,

Erur ul erkin doim, budur turkman binosi.

Garki dunyo ayladi, gar kelsa raqib qoshiga,

Bir po'latdan bino bo'lgan, buldur turkman qal'asi [1, B-243]

Maxtumquli el-ulusning saodati, yurtning obodligi uchun eng katta omil millat birligi, yakdilligi ekaniga alohida urg'u beradi:

Taka, yovmit yazir, go'klang, ahal eli bir bo'lib,

Gar qilsa bir joyga yurish, ochilar gul-lolasi. [2, B-243]

Shoirning hayot va o'lim, inson va borliq, go'zal insoniy fazilatlar va odob-ahloqqa oid she'rlarida islom dini va tasavvufiy qarashlar yaqqol sezilib turadi. Bunday she'rlar shoir to'plamlarining salmoqli qismini egallaydi. Hatto, muhabbat mavzusidagi eng go'zal she'rlari

Yaratganga bo'lgan ilohiy ishq kechinmalari bilan uyg'un tarzda berilganligini kuzatish mumkin:

Asli seni ko'rmaganman, nigorim!
Qumrimisan, bulbulmisan, namasan?
G'amgin dilni xayoling-la aldarman,
Bog' ichinda bir gulmisan, namasan?...
Yo mushkmisan, yoki jambil, yo anbar.
Aytolmayman, yo charxmisan, yo chamber.
Daryomisan, yo mavjmisan, yo savsar,
Girdobmisan, to'lqinmisan, namasan?..[3, B-243]

Bu she'rdagi yor Olloh bo'lib, avvalgi misrada bu dunyoda uni ko'rmagani aytilmoqda va tabiatdagi eng nafis tasvirlar, go'zallik ramzlari orqali ana shu ilohiy nigorni topish istagini, ishtiyoqini shoir yashirmaydi. Butun borliq, koinotning egasi, ularni harakatga keltiruvchi, itoatda tutib turuvchi qudrat sohibini "yo charxmisan, yo chamber, Daryomisan, yo mavjmisan" deya tafakkur qiladi. Ma'lumki, tasavvuf ta'limotiga ko'ra Ollohning sifatleri butun borliqda aks etadi, qalb ko'zi ochilgan insonlargina uni ko'ra oladi, g'ofillar esa bundan bexabardir.

Bilamizki, Maxtumquli ijodi ko'plab sarchashmalardan suv ichgan: ular-Qur'oni Karim va unga yozilgan tafsirlar, Hadisi sharif va diniy adabiyotlar, tasavvuf falsafasi va adabiyoti, Sharq mumtoz so'z san'ati va xalq og'zaki ijodidir. Shuning uchun shoir ijodida islomiy mavzularni ham, so'fiyona ruhni ham, mumtoz adabiyot ta'sirini ham ko'ramiz. Ular o'zaro omuxta bo'lib, bir-birini to'ldiradi.

Shuningdek, shoir she'rlarida ma'naviy-axloqiy mavzular ustuvorligi ham ko'zga tashlanadi. Muallif Sharq allomalari tafakkur gulshanidan bahramand bo'lgan, xalqning yuksak ma'rifiy qarashlarini o'ziga singdirgan donishmand sifatida namoyon bo'ladi. Uning o'g'itlari avlodlarni axloqiy poklikka, ma'naviy yuksaklikka o'rgatadi:

Kel, ko'nglim, men senga o'git berayin:
Yiroq qilma ko'rar ko'zing-elingni.
Qimmatin ketkizma, o'rnida so'zla,
Ravo ko'rma har nokasga tilingni.
So'ziga javob ber har kim so'rasa,
O'zingni uzoq tut nomard yo'risa,
Bir miskin termulib, yig'lab qarasa,
Baholama, tekin bergin molingni.[4, B-244]

Maxtumquli uslubida, asarlarning shakli va mazmunida turkman og'zaki ijodi namunalarning ta'siri sezilib turadi. U turkman maqol, matallarini, xalq tiliga xos unsurlarni adabiyotga olib kirishda katta xizmat qilgan. Ayni paytda shoirning pur ma'no misralari millatning hikmatli so'zlari, aforizmlari qatoridan joy olgan. Maxtumquli she'rlarida xalq falsafasi kuchli.

Maxtumquli she'riyati barcha turkiy millatlar, jumladan, o'zbeklarning ham ma'naviy mulkiga aylangan. Bir necha marta she'rlari o'zbek tiliga tarjima qilinib, nashr etilgan. U haqida

kinofilm, spektakl va badiiy asarlar yaratilgan, qator ilmiy izlanishlar olib borilgan (Sapayeva Feruza Davlatovna “Maxtumquli she’rlari o’zbekcha tarjimalarinig qiyosiy tahlili” mavzusidagi filologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori dissertatsiyasi). Ko’plab she’rlari hofizlar tomonidan kuyga solinib aytiladi. Bir so’z bilan aytganda, Maxtumquli xalqining tili, aytar so’zi bo’lib, turkmanning qalbini, orzu-armonini, millat ma’naviyatini olam ahliga kuylagan:

Sarxush bo’lib chiqar, bag’ri dog’lamas,

Toshlarni sindirar, yo’li bog’lanmas.

Ko’zim yotga tushsa, ko’nglim tanglanmas,

Maxtumquli so’zlar tili turkmanning. [5, B-245]

Har bir xalqning o’z sevimli shoiri, yozuvchisi bor. U qaysi davrda yashamasin o’z xalqining ardoqli ijodkori bo’lib qolaveradi. Navoiy turk tilida o’z xalqining ma’naviy merosini boyitgan bo’lsa, Abay Qo’nanboyev qozoq adabiyotining, Chingiz Aytmatov qizg’iz adabiyotining, Maxtumquli-Firog’iy esa turkman adabiyotining gullab-yashnashiga hissa qo’shgan ardoqli adiblari bo’lib qolaveradi.

REFERENCES

1. Abdulla Ulug’ov “Jahon adabiyoti” (Turkiy xalqlar adabiyoti) // Darslik.- Toshkent, 2021
2. Qozoqboy Yo’ldoshev, Begali Qosimov, Valijon Qodirov, Jalolbek Yo’ldoshbekov// Darslik.-Toshkent, 2017
3. U. Hamdamov, A.Qosimov “Jahon adabiyoti”. –Toshkent, 2017.
4. Maxtumquli-Firog’iy// Saylanma-Toshkent: “O’zbekiston”-2008
5. Maxtumquli. She’rlar.-Toshkent, 1976
6. Maxtumquli. Dunyo o’tib boradir.-Toshkent, 2007
7. Sapayeva Feruza Davlatovna. “Maxtumquli she’rlari o’zbekcha tarjimalarinig qiyosiy tahlili” mavzusidagi filologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori dissertatsiyasi-2018